

Éghajlati modellezés

1. rész:

A globális éghajlati rendszer és modellezése

Szépszó Gabriella
szepszo.g@met.hu

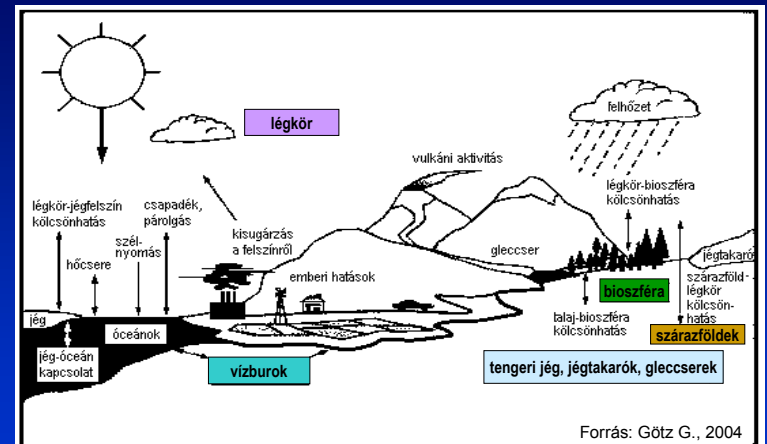
TARTALOM

1. Az éghajlati rendszer
2. Éghajlati modellezés
3. Óceáni modellek, csatolás
4. Globális projekciók készítése
5. Kitekintés

TARTALOM

1. Az éghajlati rendszer
2. Éghajlati modellezés
3. Óceáni modellek, csatolás
4. Globális projekciók készítése
5. Kitekintés

Az éghajlati rendszer elemei

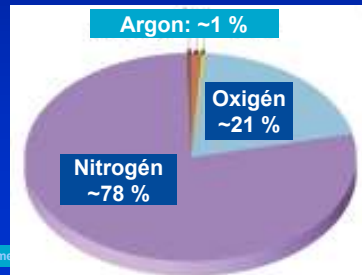

Éghajlati rendszer: a légkör és a vele érintkezésben levő négy geoszféra kölcsönhatásban álló együttese

Légkör

- Az éghajlati rendszer központi, leginkább instabilis és legnagyobb változékonyságú komponense
    - Állandó összetevők
    - Üvegházhatású gázok (erről később)
    - Szilárd és cseppfolyós részecskék (aeroszolok)
    - Felhők
- Sugárzás elnyelése, szórása, visszaverése

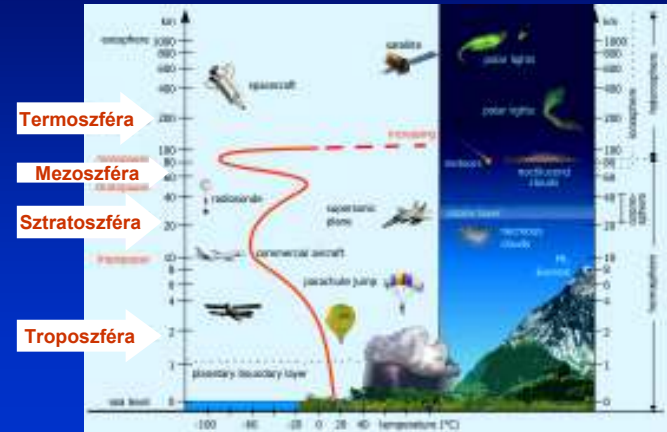
Összetevő	Koncentráció [%]	Tartózkodás
CO ₂	0,038	20-150 év
Metán	0,00017	4-5 év
Ózon	0,000004	2 év
CFC-k	0,00000002	100-1000 év
Vízgőz	Változó	10 nap

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~nume/>

A légkör vertikális szerkezete

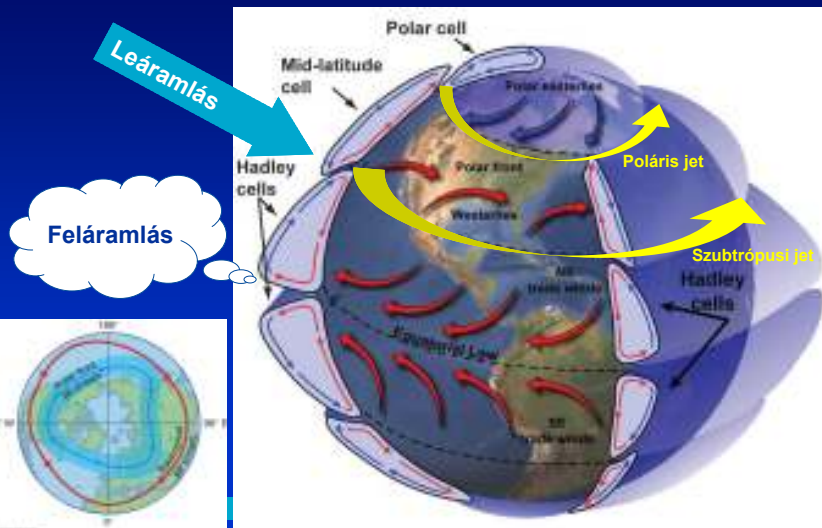

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

6

A légköri cirkuláció

Hidroszféra

- A Földfelszín 71 %-a: a felszíni és a felszín alatti vizek összessége
- Nagy hőkapacitás – meridionális hőátvitel felét bonyolítja
- A légkörinél jóval lassabb, 3D áramlási rendszer:
  - Felszíni áramlatok: szél hajtotta rendszer
  - Sűrűségkülönbség által mozgatott mélységi áramlatok: hőmérséklet- és sótartalom-különbségek – termohalin cirkuláció
- Nagy tehetetlenség – hosszú igazodási idők (10-1000 év)
- Szén-dioxid elnyelő képesség

2010. április 15.

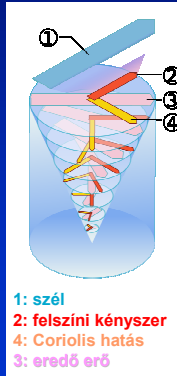
<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

8

A felszíni tengeráramlatok fizikája

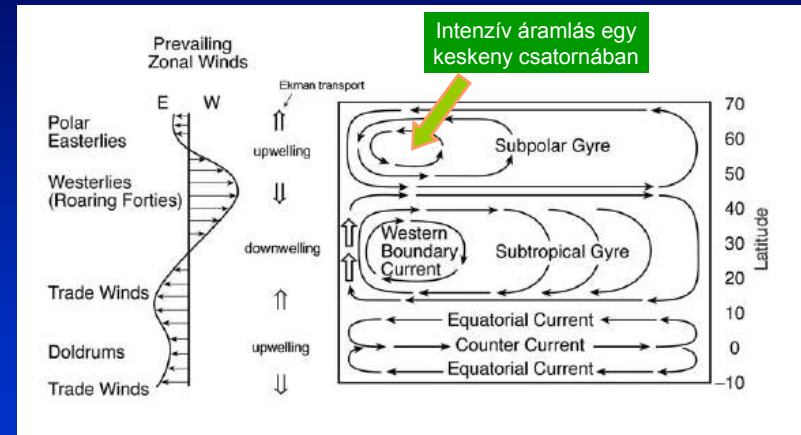
- Egyensúlyi áramlások: a hajtóerő és az eltérítőerő egyensúlya – geosztrofikus áramlások

$$\frac{1}{\rho_v} \text{grad}_h p = -2\vec{\Omega} \times \vec{v}_h$$

- Szél az óceán fölött – nyíróerő – a felszíni víz mozgásba jön – az áramló víz sebessége kb. a szélesebesség 3 százaléka
- Földforgás eltérítő ereje – szögeltérés a felszínen 10-15 (45?) fok, a mélységgel növekszik (Ekman-spirál)
- Ekman-sodrás: merőleges a szél irányára

Felszíni tengeráramlatok vázlatja

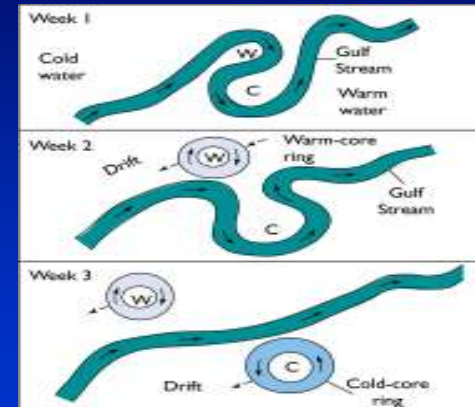
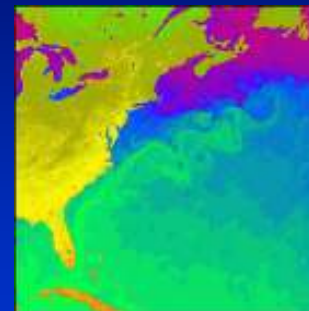

A tengeráramlatok tényleges rendszere

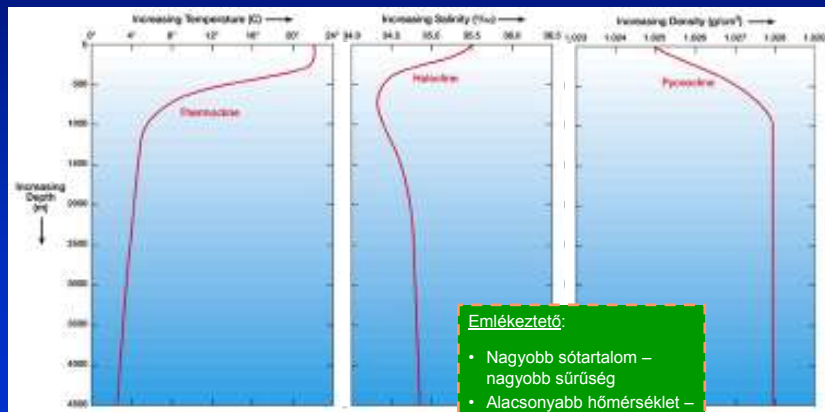

Hiányoznak körök

A Golf-áramlatról leszakadó örvények

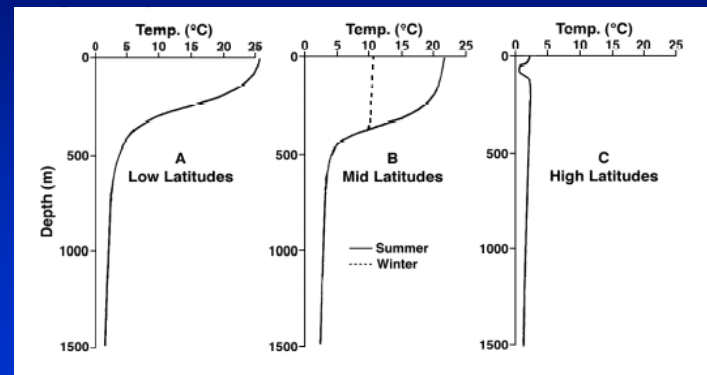
Termohalin cirkuláció: sótartalom + hőmérséklet eltéréseiből adódó sűrűségkülönbségek

Emlékeztető:

- Nagyobb sótartalom – nagyobb sűrűség
- Alacsonyabb hőmérséklet – nagyobb sűrűség

A hőmérséklet vertikális profilja különböző szélességeken

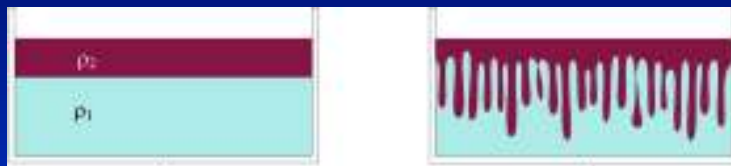

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

14

Sós ujjak

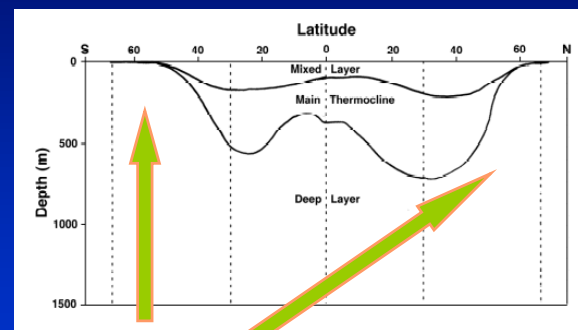
Forrás: ELTE, Kármán labor

Kezdetben:
felül melegebb víz

Párolgás →
növekvő sótartalom →
sós víz leáramlása

Legnagyobb sűrűség a keveredési réteg alján

A keveredési réteg és a termoklin zóna vastagsága

Eltűnik

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

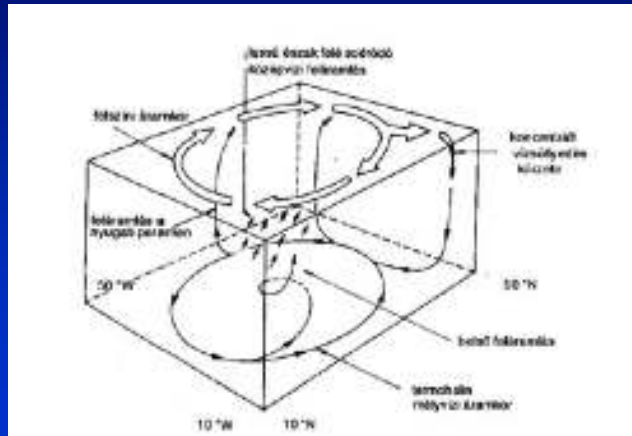
15

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

16

Egy óceáni medence sematikus három-dimenziós áramlási rendszere

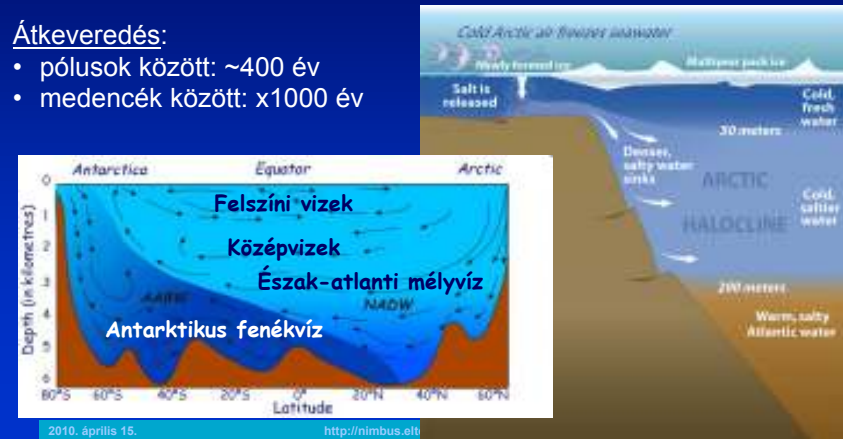
2010. április

17

Az atlanti óceán mélységi áramlatainak sematikus metszete

Átkeveredés:

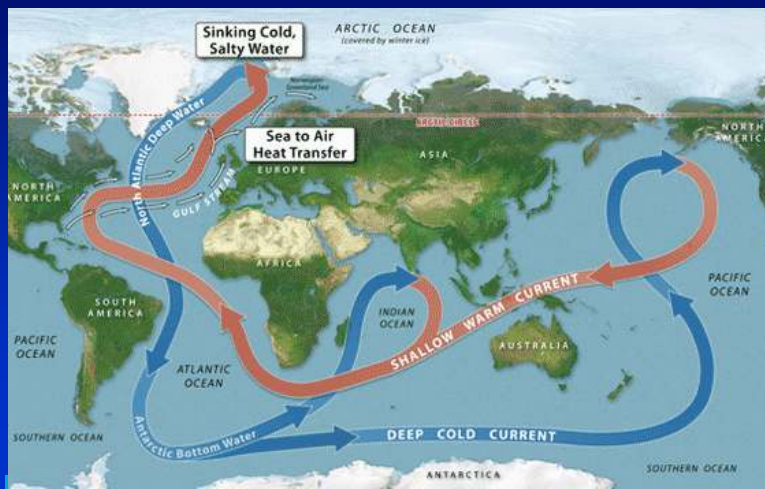
- pólusok között: ~400 év
- medencék között: x1000 év

2010. április 15.

<http://nimbus.elte>

Óceáni szállítószalag

Krioszféra

- Grönlandi, antarktiszi jégmezők, gleccserek, felszíni hó, tengerjég
- Termikus tehetetlenség, alacsony hővezető képesség
- A beérkező Napsugárzás nagyarányú visszaverése („tükör” – albedo)
- Mélytengeri cirkuláció kormányzása

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

20

A tengerjég kiterjedésének változása

Északi sark, szeptember és március, 1980–2002 átlag
Antarktis, 1995. március és szeptember

2010. április 15.

21

Kontinentális felszín

- Érdesség – dinamikai hatás
- Aeroszolok forrása
- Vegetáció és talajfelszín hatása:

- Rövidhullámú Napsugárzás visszaverése
- Infravörös sugárzás a légkörbe

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

22

Bioszféra

- Az élet színtere a Földön: összes élőlényközösség (növények + állatok + emberek) a kölcsönhatásaikkal együtt
- Gyakorlatban: növénypopuláció (tengeri és szárazföldi)
- Befolyásolja az üvegházgázok biokémiai forgalmát – elsősorban a légkör és az óceán szén-dioxid forgalmát

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

Alapfogalmak

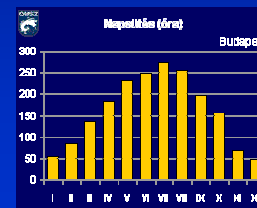
Időjárás:

- A **légkör** egy adott időponthoz tartozó pillanatnyi **állapota**
- Jellemzése: pillanatnyi értékekkel

Éghajlat (klíma):

- Az **éghajlati rendszer** (ami már nemcsak a légkör) hosszú idő folyamán tanúsított **szokásos viselkedése**
- Jellemzése: statisztikai paraméterekkel

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

24

A legfontosabb éghajlat-alakító tényező

A Nap sugárzása (egyenlőtlen földrajzi eloszlás)

↓
Sugárzás-átvitel

Korlátos: a Földön nincs sem nyelő, sem forrás

↓
Hő – infravörös sugárzás az űrbe

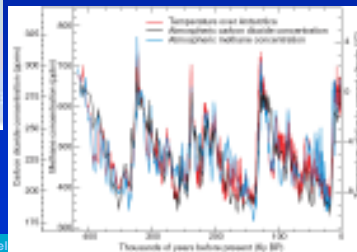
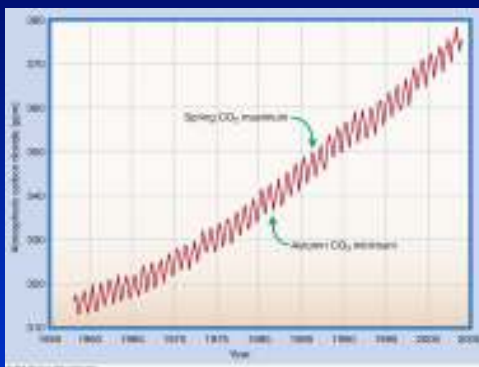
Melyek az üvegházgázok és mi az üvegházhatás?

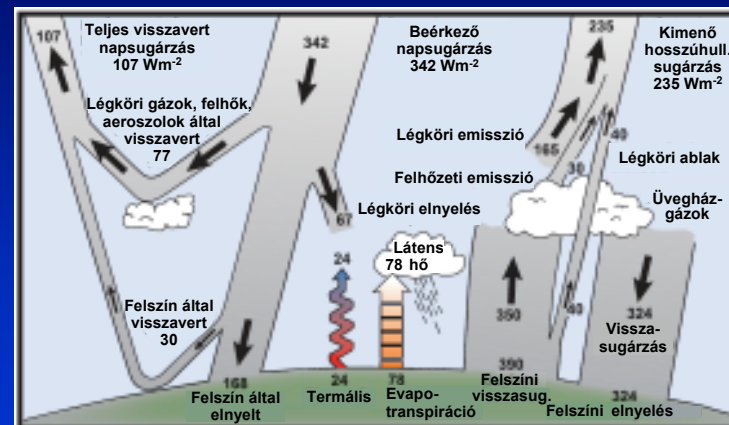
Természetes üvegházhatás: ha nem lenne, mintegy 35 fokkal lenne alacsonyabb a földi átlaghőmérséklet (most ~15 °C).

A CO₂ koncentrációjának alakulása

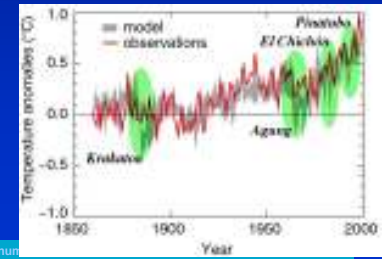
Az éghajlati rendszer évi átlagos globális energia-egyensúlya

A sugárzási egyenleg megváltozása

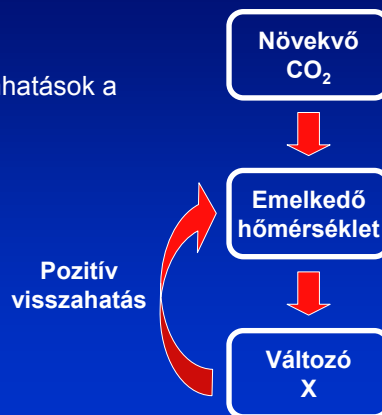
- Éghajlatalakító tényezők és ezekhez való igazodás:
  - Napsugárzás intenzitásának módosulása
  - Sugárzás-átvitel feltételeinek módosulása
  - Felszínközeli energiabevétel módosulása
- Hőegyenleg megváltozása → sugárzási kényszer (a tropopauzára vonatkoztatva számszerűsítik)

- Külső kényszerek:
  - Természetes: pl. a Napsugárzás intenzitásának, a Föld pályájának változása, vulkánkitörés
  - Antropogén: ipari tevékenység
- Belső éghajlatalakító mechanizmus – az éghajlati rendszer mindig egyensúlyra törekszik
- Kényszerhez történő igazodás – eltérő alkalmazkodási idők

Az összetevők közötti kölcsönhatások

- Az összetevők közötti kölcsönhatások a klímaállapot természetes változékonyságát idézik elő
- Visszacsatolások:
  - Öngerjesztő – pozitív
  - Csillapító – negatív

Visszacsatolások

- Hőmérséklet – jég–albedó visszacsatolás:

Felszíni hőmérséklet növekedése → jégtakaró csökkenése → sugárzás-visszaverődés csökkenése

- Felhőzet – sugárzás visszacsatolás:

Felhők: a bennük lévő vízgőz üvegházhatású (melegít), ugyanakkor a fehér felület sok Napsugárzást visszaver (hűt) → összességében inkább hűtenek, mint fűtenek

TARTALOM

1. Az éghajlati rendszer
2. Éghajlati modellezés
3. Óceáni modellek, csatolás
4. Globális projekciók készítése
5. Kitekintés

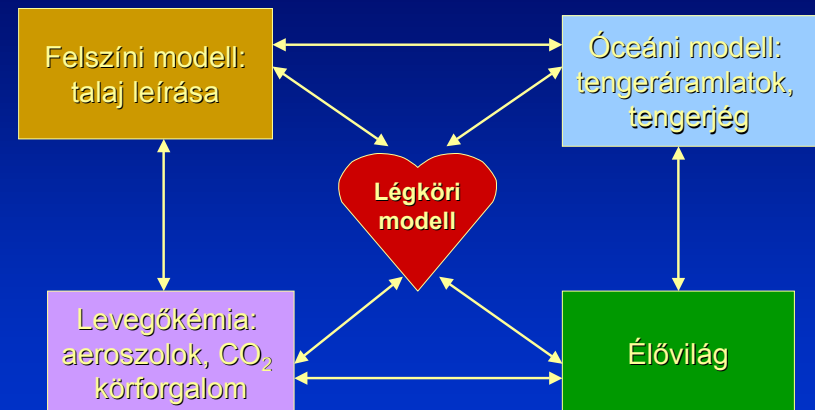
Éghajlati modellezés

- Az éghajlati rendszer, illetve a rendszer összetevőinek tanulmányozására, s az összetevők közötti kölcsönhatások elemzésére
- Egyetlen válaszadási lehetőség a kérdésre: miként reagál az éghajlat egy feltételezett (hipotetikus) kényszerre?
- Fizikai törvények minden összetevő és kölcsönhatás esetében
- Matematikai egyenletrendszer: nemlineáris parciális differenciálegyenlet-rendszer + kezdeti és peremfeltételek – numerikus megoldás

Sajátosságok

- A kezdeti feltételek hamar elveszítik hatásukat és a külső kényszerek kormányozzák a rendszert
- Az éghajlati modellek nem a HTER egyszerű kiterjesztései a hosszabb időtávok irányába
- Hanem: átalakítás kényszerített-disszipatív rendszerekké – megmaradási törvények teljesülése
- Fizikai parametrizációs eljárások fontossága: sugárzás, planetáris határréteg, felszíni folyamatok, nagyskálájú csapadék, konvekció (általában hidrosztatikus modellekről van szó)
- Kapcsolt modellrendszerek – csatolás jelentősége

A globális éghajlati modellek összetevői

TARTALOM

1. Az éghajlati rendszer
2. Éghajlati modellezés
3. Óceáni modellek, csatolás
4. Globális projekciók készítése
5. Kitekintés

Az óceáni modellek típusai

1. „Swamp” óceán: a tengerfelszín-hőmérséklet (SST) a felszíni energia-egyensúly alapján számolódik, nincs hőtárolás és óceáni áramlatok;
2. „Slab” óceán: az SST a felszíni energia-egyensúlyból és egy egyszerű keveredési réteg hőtárolása alapján számítódik – továbbra sincsenek tengeráramlatok;
3. Óceáni általános cirkulációs modellek: az SST kiszámításánál a fentiekben túl figyelembe veszik az áramlatok és feláramlások hatását

Az első két leírásmód nem dinamikai alapon történik.

1. Nedves felület – „swamp” óceán

- Az óceán egyszerű nedves felületként viselkedik ebben a leírásmódban
- A hőt nem tárolja, és a (felszíni és mélységi) óceáni áramlások sem befolyásolják az SST-t
- A tengerfelszín-hőmérséklet számítása:

$$S + F^{\downarrow} - F^{\uparrow} - H - LE = 0$$

ahol S az elnyelt Napsugárzás, $F^{\downarrow}$ a lefelé irányuló IR-sugárzás, $F^{\uparrow}$ a felfelé irányuló IR-sugárzás, H a szenzibilis hő, LE a párolgás látens hője

- Mivel nincs hőtárolás, ezért csak éves átlagos sugárzási kényszert képes figyelembe venni a modell – nincs évszakos menet
- A légköri kényszerekre azonnal reagál a modell, ezért számítási szempontból olcsó: elegendő néhány évre futtatni
- A légköri komponenshez csatolva jól vizsgálható vele például, mennyire érzékeny az éghajlati rendszer egy külső kényszerre – mint a megváltozó Napállandó vagy a növekvő szén-dioxid kibocsátás

2. Keveredési réteggel bíró, „slab” óceán

- Az óceán 50-100 méteres vastagsággal rendelkezik
- Lehetővé teszi egy egyszerű évszakos hőkapacitás leírását a felső óceáni rétegben
- Vizsgálható vele az éghajlati rendszer évszakos érzékenysége
- A modellrendszert egy egyensúly beálltáig futtatják (kb. 20 év)
- A modellben nincsenek óceáni áramlások, azaz a horizontális hőtranszportot nem írja le – szisztematikus SST-hibák
- Mellőzi a vertikális áramlások leírását is

- A tengerfelszín-hőmérséklet számítása

$$\rho \cdot c_p \cdot h \frac{\partial T}{\partial t} = S + F^\downarrow - F^\uparrow - H - LE$$

ahol T a tengerfelszín-hőmérséklet, ρ a vízsűrűség, c_p tengervíz fajlagos hőkapacitása, h a mélység

- Számítási szempontból sokkal költségesebb az előző modelltípusnál – mivel a hőtárolás miatt az óceán lassabban kerül egyensúlyba a légkörrel, viszont realiztikusabb viszonyokat ír le

3. Dinamikus óceáni cirkulációs modellek

- Az óceánt teljes mélységében tekinti
- Az előzőeken kívül tartalmazza:

- az óceáni áramlások,
- a mélyből való feláramlások,
- a szubgrid skálájú – vertikális és horizontális örvényes diffúziós – keveredési folyamatok leírását

- Új egyenletek bevezetésével leírja az óceáni áramlatokat, a hőmérséklet és a sótartalom változásait

- A teljes leírásmód felveti a spin-up (felpörgés) kérdését: a teljes óceáni tömeg igazodási ideje nagyon hosszú – milyen hosszú integrálási idő után éri el azt a pontot a modell, amelytől érzékenységi kísérletek kezdhetők?

- Néhány száz évet igényelhet, míg a legalsó rétegek is egyensúlyba kerülnek a felső réteggel vagy a légkörrel

- A számítási költséget fokozza a több egyenlet, a mélységi szintek megnövekedett száma, valamint a hosszú integrálási idő

- Kompromisszum: durva horizontális felbontás

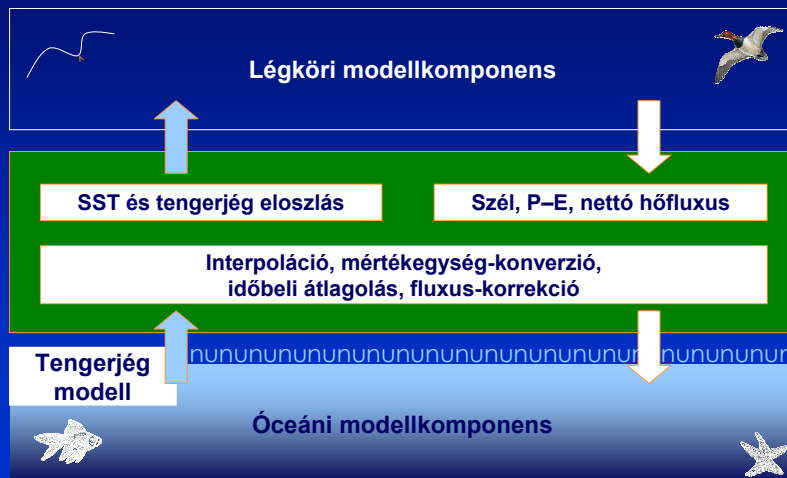
A dinamikus óceáni modellek jellemzői

- Hidrosztatikus primitív egyenletek megoldása
- Rácsponti modellek – eltolt Arakawa-rácsok használatával
- Tipikus rácsfelbontás: 100-300 km
- Vertikális irányban felszínkövető vagy izopiknikus koordináta rendszer
- Felső határfeltételek: momentum, látens és szenzibilis hő, csapadék
- Hasonló dinamika – nagyobb különbségek a fizikai parametrizációs eljárásokban: horizontális és vertikális diffúzió, keveredés

Csatolási stratégiák

- Az egyes – légköri, óceáni és tengeri jég – modellkomponensek közötti kommunikáció megvalósításához az információ bizonyos időközönként történő cseréjére van szükség
- Mivel a különböző modellkomponensek fejlesztése általában elkülönítve történik, ezért fontos a kapcsolatot biztosító felület kialakítása
- Átadandó paraméterek „kompatibilitása”: közös mértékegység, rács, stb.
- Csatolási frekvencia és az időbeli átlagolás megválasztása

A csatolás sematikus rajza

A légköri komponens kommunikációja az óceánnal és a tengeri jéggel

- T.f.h. egy modell-naponként történik a kommunikáció minden komponens között

- Az 1-napos légköri számítás során mindvégig a kapott SST- és jégborítottság értékekkel számolnak
- A számítás végén a légköri modellben az óceáni és jégmodellek által igényelt mezőket kiátlagolják időben (1 napra)

- Ezek a paraméterek:

- Felszíni szélnyírás: $\tau_x = C_D \cdot \rho_1 \cdot V_1 \cdot u_1$

$$\tau_y = C_D \cdot \rho_1 \cdot V_1 \cdot v_1$$

ahol u és v a horizontális szélkomponensek a legalsó légköri szinten, V pedig az ezekből képzett sebesség, C_D (empirikus) ellenállási együttható

- Nettó édesvíz bevétel: $F_{\text{fresh}} = P - E$
- (Lefolyás a szárazföldről)
- Az óceán felé irányuló nettó hőfluxus: $H_{\text{net}} = S + F^{\downarrow} - F^{\uparrow} - H - LE$

A tengeri jég modell kommunikációja az óceánnal és a légköri komponenssel

- Az SST, az áramlatok és a sótartalom igazodik a légkörtől kapott kényszerekhez az óceáni modellben
- A tengeri jég modellben hasonló adaptáció történik a légköri és az óceáni kényszerekhez
- A tengeri jég folyamatait leíró modell általában igen egyszerű – pedig nagy jelentőséggel bír, ugyanis a jégképződés módosíthatja a klímaérzékenységet

- A korai jégmodellek egyszerű termodinamikai modellek voltak: csak hőmérsékleti információkat használtak fel – a vizét alulról és a levegőt felülről –, s ez alapján határozták meg az olvadást vagy fagyást minden rácspontra
- A jég mozgását és sok fontos dinamikai folyamatot nem írtak le
- Léteznek bonyolultabb jégmodellek is: figyelembe veszik a jég mozgását, a repedések hatását és egy egyszerű jégdinamikai leírást is tartalmaznak
- Tehát a légköri komponens és az óceáni komponensek bemenő adatokat szolgáltatnak a jégmodell számára a hőmérsékletre és az áramlásokra vonatkozóan, amely alapján a jégmodell egy új jég-eloszlást számít
- Az adatok ugyanolyan egynapos ciklusokban és átlagolással kerülnek átadásra, mint a korábban ismertetett esetben

TARTALOM

1. Az éghajlati rendszer
2. Éghajlati modellezés
3. Óceáni modellek, csatolás
4. Globális projekciók készítése
5. Kitekintés

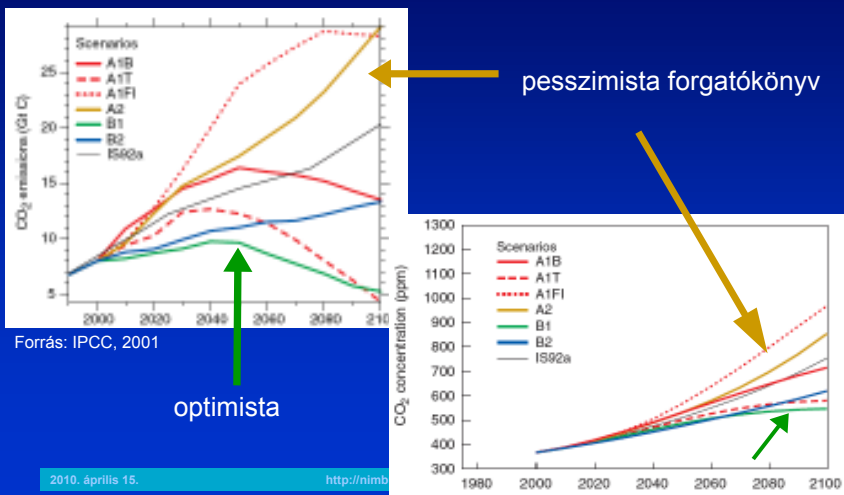
Éghajlati projekciók készítése

- Egyensúlyi módszer: egy feltételezett kényszer megváltoztatásával (pl. a légköri CO₂ mennyiségének megduplázódása) integrálják a modellt egy új egyensúlyi állapot eléréséig
  - A kontroll és kísérleti futtatás összevetése
  - Akár x1000 éves integrálás is szükséges lehet
  - A klímaváltozás időbeli lefolyásáról nem ad információt
- Tranziens módszer: a kényszerek (pl. CO₂-koncentráció) változási forgatókönyvei alapján történő gerjesztés
  - A klíma változásának időfüggése a kontrollal való összehasonlítás révén

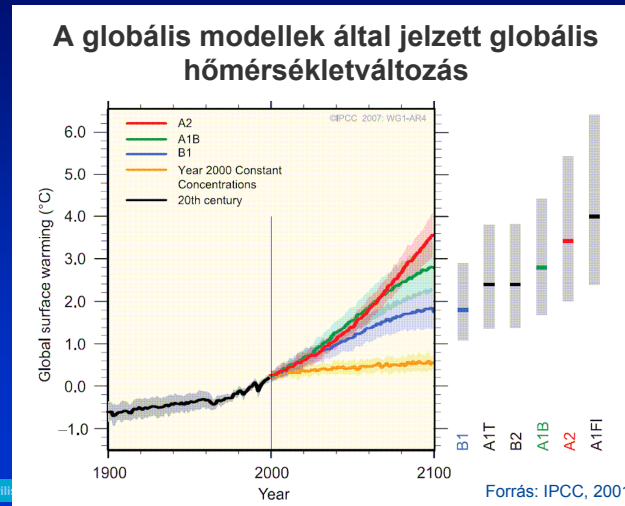
A modellek alkalmazása

- A modellt először a múlttra vonatkozóan teszteljük – eredményeit összehasonlítjuk a múltban összegyűjtött megfigyelésekkel
- Elvárt pontosság: az éghajlat átlagos jellemzőinek visszatükrözése – egy éghajlati modell úgy is lehet „tökéletes”, hogy közben egyetlen időjárási eseményt sem jelzett előre
- A feltérképezett gyengeségek alapján a modellt fejlesztik
- A kellően pontos modellel a jövőre vonatkozó projekciókat készíteneek – feltételes prognózisok: „hipotézisek” az antropogén tevékenység alakulására

Forgatókönyvek az emberi tevékenység jövőbeli alakulására

Globális hőmérsékletváltozás

Egyéb vizsgálatok: termohalin cirkuláció

- Az óceáni cirkulációt az óceánban fellépő sűrűségkülönbségek kiegyenlítésére irányuló törekvés határozza meg
- A sűrűségkülönbségeket a hőmérsékleti és sótartalom-eltérések okozzák – termohalin cirkuláció
- Éghajlati rendszerünk Achilles-sarka (Broecker, 1997)

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

57

A változó felszíni kényszerek hatása a termohalin cirkulációra

- Az üvegházgázok koncentrációjának növekedése → globális melegedés
- Csökkenő meridionális hőmérsékleti különbség a poláris és a trópusi területek között – gyengülő felszíni hőtranszport
- Módosuló párolgás-csapadék-lefolyás egyensúly
- Melegebb klímaállapot → sarki jég olvadása → több édesvíz a poláris és szubpoláris tengerekbe → csökken a vízsüllyedés intenzitása
- A termohalin cirkuláció gyengülése, leállása

2010. április 15.

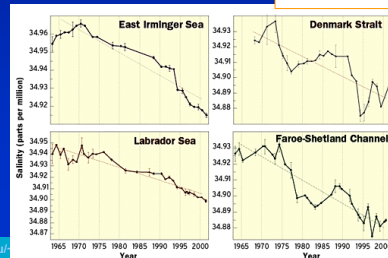
<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

58

Megfigyelések

- Az arktiszi tengeri jégmező kiterjedésének zsugorodása, a nyári átlagos jégvastagság csökkenése, az egész éven át fennmaradó tengeri jégmező területének csökkenése
- A grönlandi jégtömeg csökkenése
- A szubpoláris tengerek Atlanti-óceánba táplálódó vizének sótartalma az elmúlt negyven évben redukálódott
- A termohalin cirkuláció a „közelmúltban” is (~8500 évvel ezelőtt) leállt már

Sótartalom

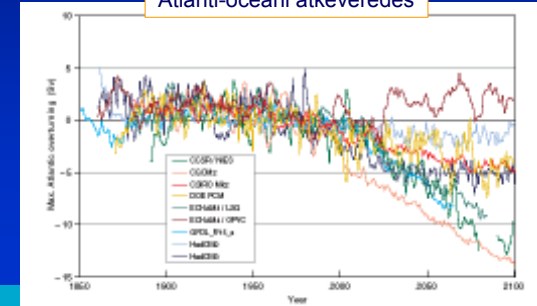
2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/>

Modellkísérletek

- A kapcsolt modell szimulációk megmutatták, hogy a termohalin cirkulációnak nem egy egyensúlyi állapota létezik
- Modellkísérletekkel vizsgálták a fokozódó üvegházgáz-koncentráció hatását
- A modellek többségében a kényszer hatására gyengült a termohalin cirkuláció, kisebb részük viszont nem reagált rá

Atlanti-óceáni átkeveredés

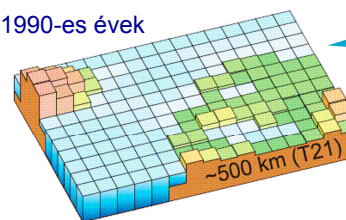
2010. április 15.

TARTALOM

1. Az éghajlati rendszer
2. Éghajlati modellezés
3. Óceáni modellek, csatolás
4. Globális projekciók készítése
5. Kitekintés

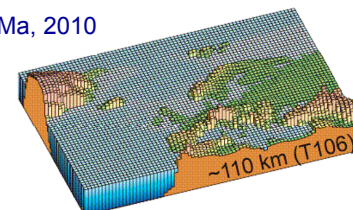
A globális éghajlati modellek felbontás-változása

1990-es évek

Olaszország, Izland
nem látható

Ma, 2010

2010. április 15.

<http://nimbus.elte.hu/~numelo/mat/>

Forrás: IPCC, AR4

Regionális sajátosságok

- Globális modellek: 250-100 km-es vízszintes és 1 km-es függőleges rácssűrűség – Magyarország fölé ebből néhány (2-10) pont esik
- A regionális klímaváltozás iránya ellentétes lehet a globális változásokéval
- A globális információ finomítása szükséges

A következő óra témája

Irodalom

- Czelnai R., Götz G., Iványi Zs., 1998: Bevezetés a meteorológiába II. (A mozgó légkör és óceán) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 210–244.
- Götz G., 2006: Az éghajlat dinamikájának néhány nyitott kérdéséről (összefoglaló tanulmány). 31. Meteorológiai Tudományos Napok, beszámolókiötet, pp. 10–61.
- IPCC: Climate Change 2001: The Scientific Basis
- <http://mathsci.ucd.ie/met/PHYC40050/>